

SLOBODNI TERITORIJ U HRVATSKOM PRIMORJU 1941. GODINE

Unutar Vinodola slobodni teritorij nije imao stroge granice, a uklapa se u susjedne slobodne teritorije. Upravo zbog toga što je bio povezan sa slobodnim teritorijem Gorskog kotara, ogulinskog i brinjskog kotara, putem njih i šire, na tom se teritoriju organizira život i zaštita stanovništva, a razmjenjivana su i dobra.

Postupno stvaranje slobodnog teritorija u Vinodolu 1941. povezano je sa stvaranjem slobodnih teritorija na tlu Jugoslavije uopće, a tada su doneseni i prvi dokumenti o njima.

Slobodni su teritoriji imali važnu ulogu jer su bili uporišta-baze (»poza-dine«) oružanih snaga NOR-a. Bez slobodnih teritorija, u uvjetima fašističke okupacije i okupacionog režima kakvi su u Jugoslaviji bili nakon travanjskog sloma 1941. godine, nije se moglo zamisliti uspješno vođenje oslobodilačke borbe, revolucije i širih ciljeva ustanka.

Dosadašnja povijesna literatura još nije dala konkretnije informacije o vinodolskom slobodnom teritoriju pa ću pokušati iznijeti neke osobenosti stvaranja tog teritorija 1941. godine. Okupaciona situacija talijanskih jedinica 1941. u Vinodolu vidljiva je iz sheme broj 1. Prvi slobodni partizanski teritorij vidljiv je iz sheme broj 2. Da bi se lakše i potpunije razumjela situacija iz tih shema, nužno je istaknuti nekoliko karakteristika o Vinodolu uopće, privredni razvoj (zaostalost) i broj stanovnika na tom području 1941. godine. Područje Vinodola proteže se: jugoistok, sjeverozapad. Smješteno je između Velebita, Velike Kapele, Kvarnerskog zaljeva s Učkom i Risnjakom. To je pretežno nisko i srednje planinsko zemljište, sa svim osobinama krasa. Teritorij Vinodola ima izgled plohe, dužine je 36, a širine 17,5 km zračne linije. Ukupna površina iznosi 450 četvornih km. Gustoća naseljenosti je 35 stanovnika na 1 četvorni km. Naselja su uglavnom izgrađena uz morsku obalu ili do južne polovice teritorija, dok sjeverna polovica nije naseljena i pošumljena je kvalitetnom bukvinom i jelovinom.

Sadašnje granice Vinodola poklapaju se s granicama upravne općine Crikvenica. Sa zapadne strane graniči s općinom Rijeka, sa sjeverozapadne s općinom Delnice, sa sjeveroistočne s općinom Drežnica, s istočne s općinom Senj i južne s Jadranskim morem.

Najviši vrhovi su: Viševica (1428), Veliki Smolnik (1279), Ričičko Bilo (1282), Samarske stijene (1282 metra nadmorske visine), itd.

Klima je pretežno mediteranska, s toplim suhim ljetima, a zime su kratke i dosta hladne. Najviše oborina ima u jesen i proljeće, od listopada do ožujka. Temperatura je vrlo različita i kreće se od 9 do 37 celzijevih stupnjeva, a zimi pada i ispod — 10 do 15 stupnjeva celzijusa. Najčešći su vjetrovi bura

i jugo. Bura zimi zapuše i brzinom većom od 100 km na sat, pa uz poledicu za kraće vrijeme onemogućuje promet. U šumskim predjelima iznad 700 metara nadmorske visine padne snijeg više od 1 metra, pa su šumski putovi neprohodni ponekad do kasnog proljeća.

Po sastavu je tlo Vinodola kraškog karaktera. Izuzetak je Vinodolska kotlina u kojoj su nešto veća polja: Tribaljsko, Bribirsko i Novljansko. Ima dosta udolja, vrtača, livada i pašnjaka, koji su pogodni za poljodjelstvo i stočarstvo.

Prema statističkim podacima popisa stanovništva iz 1931. godine, na tom je području živjelo 20.839, a danas tu živi manje od 18.000 stanovnika.

Do drugog svjetskog rata područje Vinodola bilo je siromašno i privredno vrlo nerazvijeno. Od industrijskih pogona radile su svega tri parne pilane, a svaka je zapošljavala 50—60 radnika. Pred rat je kroz Vinodol građena Jadranska magistrala (u ljetu 1941. radovi su izvođeni kroz Povile), pa je u toku sezone rada zapošljavala 150—250 radnika, minera, zidara i manuelnih radnika.

Turistička je privreda bila slabo razvijena, a zapošljavala je manji broj radnika u vrijeme kratke turističke sezone.

Ribarstvo, uz slaba individualna sredstva, angažiralo je manji broj radne snage.

Bez obzira na zidarsku tradiciju i zidarsku školu u Crikvenici, koja je bila rasadnik zidarskih kadrova, veliki je broj zidara i klesara iz Vinodola odlazio u potrazi za zaradom širom Jugoslavije. Na području Ledenica, Krm-pota, Gornjeg Zagona, ali i drugima, ljudi su se bavili kirijašenjem, sjećom šume, prijevozom i prodajom drveta. Bez stalne zarade i prihoda život je bio težak, mukotrpan i neizvjestan.

Zemlja je brižljivo obrađivana, a velika većina stanovnika bavila se sitnom poljoprivrednom proizvodnjom. Najviše se uzgajao krumpir, ječam i kupus. U Vinodolskoj kotlini i uz morsku obalu uzgajana je vinova loza, smokva i maslina.

Stočni fond predstavljao je značajnu stavku u prehrani stanovništva. Koliko je bila intenzivna stočarska proizvodnja, najbolje to ilustrira podatak iz popisa stočnog fonda 1938. godine. Na području Vinodola bilo je:

	Kotar Novi	Kotar Crikvenica	Ukupno
Konja	426	48	476
Magaraca	674	1	675
Mazgi — mula	158	—	158
Teladi — junadi	288	235	523
Krava	1491	750	2241
Bikova	17	8	25
Ovaca	4619	2812	7431
Koza	1505	520	2025
Svinja	340	747	1087
Pernatih životinja (kokoši)	4424	6495	10919
Košnica pčela	1505	592	2097

Već je spomenuto da je prema popisu iz 1931. na području Vinodola živjelo 20.839 stanovnika, a bilo je 4591 kućanstvo. Kotaru Novi pripadale su općine: Novi (2766 stanovnika), Bribir (2875) i Ledenice-Krmpote (3069). Kotaru Crikvenica: Crikvenica (4792), Drivenik (1473), Grižane-Belgrad (3344), Selca (1949) i Sv. Jakov Šiljevica (1351).

Iz pregleda popisa stočnog fonda vidljivo je da su se žitelji oba kotara podjednako bavili stočarskom proizvodnjom, osim užeg centra mjesta Crikvenice. Bez obzira na te pokazatelje, Vinodol nije bio ni poljoprivredni ni stočarski kraj. Nezaposlenost i teški život prisiljavali su stanovništvo da se bavi poljoprivredom i tamo gdje su uvjeti za to bili vrlo nepovoljni. Makar i mali prihod od stočarstva i poljoprivrede činio je stabilnost življenja. U poljoprivredu i stočarstvo bili su uglavnom uključeni žene i djeca, dok su odrasli muškarci, u potrazi za zaradom, često bili izvan Vinodola. Još jedno teško breme pritiskivalo je upravo stanovništvo, koje se bavilo poljoprivredom i stočarstvom, a to je nepismenost. Prema popisu od 1. I 1940. veliki broj stanovnika, a posebno ženske radne snage, bio je nepismen: u kotaru Novi 35,94% (općine: Novi 29,47%, Bribir 26,52% i Ledenice-Krmpote 51,52%), a u kotaru Crikvenica 18,45% (općine: Crikvenica 14,09%, Grižane-Belgrad 18,14%, Drivenik 27,66%, Sv. Jakov Šiljevica 28,42% i Selca 15,44%.²

Tih nekoliko napomena o Vinodolu i stanovništvu bilo je nužno istaknuti, da se vidi s kojim će se problemima i zadacima suočiti NOO od samog početka stvaranja slobodnog teritorija. Osnovi za opstanak naroda na slobodnom teritoriju bili su poljoprivreda i stočarstvo. Od početka je tome pridavana najveća pažnja. Obradivana je svaka podesna i dostupna površina pod zaštitom naoružanih boraca. Najviše se gajio krumpir, koji je uz mlijeko bio osnova prehrane stanovništva slobodnog teritorija. Ostale su poljoprivredne kulture uzgajane manje, jer one u planinskom dijelu Vinodola slabo ili nikako ne uspijevaju.

Za siromašne stanovnike Vinodola nestašica hrane je oduvijek bila problem. Problem nestašice hrane uvišestručili su rat i okupacija, pljačka, jagma, otimačina, a potom aprovizacija (ograničena opskrba na karte). Prvo su se opskrbili talijanski okupatori, zatim ustaše i njihova vlast, a narod je bio posljednji. Poremećena opskrba živežnim namirnicima dovela je do šverca, jagme i opće nestašice na tržištu.

Okupacija je prekinula radove i zaposlenja, pa je većina radnika bila neko vrijeme kod kuća. Tek u drugoj polovici 1941. opet je uspostavljena sječa šuma, prerada drveta i gradnja Jadranske magistrale kroz Povile. Radnici koji su se uspjeli zaposliti, imali su karte i mogli su podignuti hranu u skladištima radilišta.

Dizanjem ustanka uvedene su represivne mjere okupatorske i kvislinške vlasti pa je porodicama boraca ukinuta opskrba hranom. Prisutnost, kontrola teritorija i tokova života pod okupatorskom i kvislinškom vlašću i vojnim jedinicama osjećama se po cijelom području Vinodola, cijeli je teritorij bio pokriven posadnim talijanskim jedinicama (shema broj 1).

Nakon travanjske katastrofe 1941, sretna je okolnost što je među radnicima i narodom najznačajniji utjecaj imala Komunistička partija Hrvatske (KPH). Otuda i velik udio Vinodolaca u NOB-u od početka ustanka. Ni okupatorska ni kvislinška vlast, pa ni prijašnje stranke nisu imale značajniji utjecaj na tom području. Pripreme za ustanak, dogovori, prikupljanje oružja

i hrane za stvaranje prve oružane jedinice u Vinodolu obavljane su u složenoj situaciji i u najvećoj konspiraciji. I nakon stvaranja prve borbene jedinice na Viševici (konac srpnja 1941), čuvao se identitet boraca, lokacija logora, veze i simpatizeri, kao i svaki pokret boraca. Rukovodioci ustanka Tomo Strizić, Milan Mataija i drugi, kontaktirali su sa vezama i simpatizerima i po širem području Vinodola. Masovnost simpatizera pokreta NOP-a od njegova početka omogućila je veze s pokretom izvan Vinodola (Gorski kotar, Drežnica i Gornji kraj).

Prvim borbenim akcijama (10. rujna 1941) partizani su izišli iz anonimnosti. U rujnu, listopadu i studenom partizanska jedinica iz Viševice izvela je niz vrlo uspješnih akcija na području Vinodola. No, bez obzira na to, Talijani su držali sve prije posjednute objekte i koristili sve komunikacije, sve do 30. listopada 1941. Tada, zbog pritiska na njih na komunikaciji Novi — Ogulin i vremenskih uvjeta, napuštaju svoj garnizon u Stalku. Do tog vremena ustaška vlast osjeća se na cijelom području. Ljude pozivaju u domobrane, a Talijani i žandari NDH hapse simpatizere NOP-a, pljačkaju, pale (samo 18. listopada 1941. Talijani su zapalili oko 150 ljetnih kućica u Bribirskoj šumi). Sve do 17. prosinca 1941, do napada na talijanski garnizon u Brezama, Talijani i ustaše imaju svu vlast na cjelokupnom naseljenom dijelu Vinodola. I u tim uvjetima NOP na cijelom području ima duboke korijene i velik broj simpatizera i pomagača. U vojnom pogledu situacija je izmijenjena tako da na području Vinodola djeluju dvije samostalne partizanske čete, a na širem području dva bataljona i zajednički štab za Primorje, Gorski kotar i Drežnicu.

Dotadašnji uspjesi partizana u Vinodolu i šire, a posebno napad na talijanski garnizon u Brezama, prisiljava Talijane da svoj garnizon iz Breza povuku 18. prosinca 1941, a nakon nekoliko dana i iz Krivog Puta. Upravo je taj događaj prekretnica u širenju NOP-a na području Ledenica, Krmpota i Gornjeg Zagona, a mobilizatorski utjecaj ima i na širem području. Dana 18. prosinca 1941. većina stanovnika ledeničkih sela (Breza, Batera, Crna, Smolčica, Stilina, Jurčića, Krmpotića, Šaina, Mataija Drage, Mataija, Pempera, Lovasa i Bulića) došli su u Ledenički logor, da se svrstaju u pokret NOP-a s oružjem u ruci. Takvo raspoloženje bilo je i u krmpotskim i zagonskim selima. Razumije se da ljudstvo iz tehničkih razloga nije moglo biti primljeno u borbenu jedinicu jer je bilo starijih ljudi, mlađih omladinaca, nije bilo oružja, smještaja u barakama logora u Ričićkom bilu itd. Rukovodstvo logora, a posebno Milan Mataija, učinili su ono što je bilo moguće tih hladnih prosinačkih dana.

Od pridošlog ljudstva za sva su sela sporazumno određeni odbornici, kao nosioci vlasti. Ljude se upućivalo da spavaju na jednom mjestu u selu i da sami organiziraju straže. Nakon prigodna govora i zadataka odnosno poslije položene partizanske zakletve, ljudi su vraćeni kućama. Tako su ta sela postala slobodni partizanski teritoriji i pod kontrolom partizanskih jedinica. Najznačajnije je bilo to što su poštivane odluke novostvorene vlasti, seoskih odbora. To su bili začeci stvaranja prvog slobodnog teritorija u Hrvatskom primorju.

U to vrijeme susjedna Drežnica već je slobodni teritorij (Talijani napuštaju garnizon u Drežnici prvi put 9. listopada 1941, zatim su koncem listopada ponovo u Drežnici, a 4. studenog opet je napuštaju i premještaju se u Jasenak, kojega napuštaju 11. studenog 1941, ali u njemu ostaje ustaško-do-

mobranski garnizon). Tu su i slobodna sela Brinjskog kornjeg kraja, ali ih s Primorjem i Vinodolom razdvajaju ustaško-domobranski garnizoni Krivi Put i Alan (Krmpotski). Slobodni teritorij Drežnice presijeca i ugrožava neprijateljski garnizon u Jasenku.

Koncem 1941. Komanda PG NOPO daje zadatak 1. bataljonu »Marko Trbović« da proširi slobodni teritorij prema Ogulinu i Gornjem kraju, a radi se i na čvršćem povezivanju vinodolskog i drežničkog slobodnog teritorija. Prvih dana siječnja 1942. bataljon »M. Trbović« (čija je druga četa ledenička četa) blokira garnizon u Jasenku. U dvadesetdnevnoj blokadi ubijeno je dvadeset žandara i ustaša, a 21. siječnja 1942. opkoljenih 80 domobrana predalo se bez veće borbe.

Zauzimanjem Jasenka slobodni teritorij Drežnice širi se sve do Vrbovskog, Gomirja i Ogulina. Ledenička četa 27. siječnja likvidirala je žandarmerijski garnizon Alan (na prevaru, bez borbe, zarobljena su 24 žandara). Tada postaju slobodna sva sela srednjih i gornjih Krmgota i neposredno se povezuju s Gornjim krajem. Time je veći dio Vinodola postao slobodni teritorij, čvrsto povezan s Brinjskim gornjim krajem, Drežnicom, Gorskim kotarom i širim dijelom Primorja. Slobodni teritorij obuhvaćao je u početku više od dvije trećine Vinodola (vidi shemu 2). Na tom je području živjelo oko 2000 stanovnika (krmpotska, ledenička i gornjozagonska sela).

Slobodni teritorij od početka je sastavni dio zadataka NOB-a. Jedinstveni kriteriji za širi teritorij, slobodnog teritorija donijeti su na vojnom savjetovanju predstavnika NOP-a u Stolicama 26. rujna 1941. pod rukovodstvom druga Tita.

Na savjetovanju Glavnog štaba Hrvatske (GŠH) 13. prosinca 1941. održanom u Zbijegu (kotar Slunj), za PG NOPO jedan od triju zadataka glasilo je:

»Iz osnovice (oslobođeni teritorij općine Drežnica) širiti slobodni teritorij prema naseljima napućenim Hrvatima i prema slobodnom teritoriju Korduna.«³

Ponovo je u Zbijegu održano savjetovanje GŠH 30. i 31. siječnja 1942. Tada je zaključeno:

»Da se na povezivanju slobodnog partizanskog teritorija Gorskog kotara i Korduna nije učinilo ništa. Da su Primorci i Gorani vodili uglavnom sitnije akcije i ako su postojale mogućnosti za vođenje akcija većeg opsega.«⁴

To je savjetovanje ukazalo na mnoge slabosti vezivanja partizanskih jedinica i boraca za vlastiti teritorij. To je razdoblje kad se većina boraca iz Primorja i Gorskog kotara upućuje u Drežnicu, Gornji kraj i Kordun. GŠH se smješta u Drežnicu, pa PG NOP odredu pruža i konkretnu pomoć. Slobodni teritorij se širi zauzimanjem Mrkoplja i Ravne Gore (zauzeti 18/19. ožujka 1942).

Stvaranje slobodnog teritorija imalo je ogromno značenje za daljnji porast jedinica, za proširivanje oružane borbe i oslonac jedinica u novim akcijama na proširenju teritorija. Bilo je to razdoblje značajno za borce koji su nakon nekoliko mjeseci okruženi šumom izišli iz zadimljenih baraka. Masovnost, pjesma, zajedništvo boraca i naroda imali su pozitivan odraz na stvaranje većih borbenih jedinica i odlasku boraca iz »svojih« odreda i teritorija.

Čini se da je stajalište o načinu obrane slobodnog teritorija bilo dosta jasno od početka stvaranja i obrane teritorija. Okosnicu tog stajališta činilo je prihvaćeno načelo partizanske taktike ratovanja: »Biti slobodan od oslobođenog teritorija«. To je značilo neprestano poduzimati ofanzivne akcije i na taj način čuvati slobodni teritorij ne vezati jedinice u obrani slobodnog teritorija s nadmoćnim i tehnički opremljenim neprijateljskim jedinicama. Od više dokumenata tog vremena ističemo citat iz direktive koju je drug Tito uputio GŠH 1941:

»Ne primati frontalne borbe sa okupatorom, već vršiti prepade po komunikacijama... Osvojene varoši ne treba braniti frontalnom odbranom, nego presjecanjem puteva, zasjedama i bočnim dejstvom na neprijatelja, koji bi se kretao komunikacijama... U izvršenju dodeljenih zadataka odredi se moraju potpomagati... Pri izvršenju svih tih zadataka starati se da naturimo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle neprijatelja treba iznenaditi, a inicijativu držati uvijek u svojim rukama. Umješnost, hrabrost i sposobnost starješina ocjeniti po tome kako se neprijatelj napada iz pozadine a ne frontalno.«⁵

Analizirajući dokumente i činjenice iz vremena stvaranja slobodnog teritorija Vinodola, sve se činjenice uklapaju u općepostavljena načela. Međutim, ipak treba istaknuti osobenost slobodnog teritorija Vinodola, a to je pravodobno sklanjanje naroda sa slobodnog teritorija. Narod se sklanjao u improvizirane barake u šumi. Mijenjajući prije svake ofanzive nekoliko lokacija smještaja bio je izvrnut strahovitim patnjama, ali je u svim ofanzivama vrlo mali broj pojedinaca bio uhvaćen i odveden u koncentracione logore.

Politički rad među stanovnicima oslobođenih sela, prosinca 1941. i siječnja 1942. bio je vrlo aktivan. Sve kategorije stanovništva bile su obuhvaćene političkim radom, čak i djeca, jer škole nisu radile.

Provedeni su izbori za seoske i općinske odbore (za ONOO Ledenice 5. veljače 1942, za sela G. Zagona 18. veljače, i za sva krmptomska sela 19. veljače 1942. Zatim su formirane društveno-političke organizacije, partijska organizacija za Krmpute, skojevske za cijelo područje, AFŽ-a, omladinske i pionirske. Kasnije su za izvršenje radnih zadataka formirane radne brigade, posebno omladinske. Stvaranjem tih organizacija dobiven je novi kvalitet direktnog masovnog učešća stanovništva u NOP-u.

Osiguranje slobodnog teritorija, a posebno stanovništva, od početka je predstavljalo ozbiljan problem. Stanovništvo je, masovno organizirano, pod zaštitom noći i bure rušilo cestu Novi — Ogulin na Burnjaku, kilometar južno od Batera, kao jednu od mjera osiguranja. Ta je komunikacija ožujka i travnja 1942. porušena i zarušena na cijeloj dužini od Ledenica do Jasenka i Drežnice. Isto tako bila je porušena prometnica Klenovica — Alan — Vodič — Stalak.

Na komunikaciji Crikvenica — Novi — Senj rušeni su telefonski stupovi i žice i postavljane zasjede talijanskim jedinicama. Na talijanski garnizon u Ledenicama Ledeničko-krmptomska četa vršila je pritisak uznemiravanja i iznuranja. U toku noći bi se pripucalo, a ponekad se donosilo dinomit do neposredne blizine žice i tu palio kako bi izazvao što snažniju eksploziju i rušenje ograde bodljikave žice.

Patrole, straže, izvidnice bile su noći i danju postavljene na pogodna mjesta, da obavijeste o opasnosti nailaska Talijana ili žandara iz Ledenice.

Jedna od mjera zaštite bila je i ta da stanovnici oslobođenih sela, bez propusnice i dozvole partizanske jedinice ne smiju ići u Ledenice, Novi, Bribir i Klenovicu, gdje su talijanski garnizoni. Takva odluka donijeta je 20. prosinca 1941. Ona je striktno poštivana, a prekršio ju je samo Mata Smolčić. Naime, Smolčić je 11. ožujka 1942. pred večer iz svog sela Smolčići otišao u Ledenice, gdje je bio talijanski garnizon, bez dozvole i znanja odbornika Antona Smolčića Coka, navodno po neki paket što mu ga je poslala kćer iz Senja. Po povratku istog dana odveden je u komandu čete u Mataija Dragu. Nakon saslušanja, formiran je sud u četi, koji ga je zbog prekršaja osudio na najstrožu kaznu — na smrt. Kazna je izvršena 12. ožujka 1942. Sve spomenute mjere nisu garantirale sigurnost stanovništva i sela.

Već je rečeno da je veći broj boraca četa bio upućen u Brinje i Drežnicu, a i borci malobrojnih četa išli su u borbe i zasjede napuštajući svoj teren. Talijanske vojne snage u Vinodolu od početka su bile dosta brojne i tehnički dobro opremljene.

Nikad nije bilo manje od 5400—5000 vojnika stacioniranih u Vinodolu. S druge strane Talijani su ispoljavali svu superiornost vojne sile i vlasti. Posebno nakon tzv. reokupacije »Jadranskog obalnog pojasa«, od rujna 1941, kada su talijanske jedinice preuzele održavanje reda i mira i na tom području. U svemu su još Talijane pomagali žandari NDH, kojih je u Crikvenici, Novom i Ledenicama oko 80. Rukovodstva vojnih jedinica, odbora i političkih organizacija došla su do saznanja i bila svjesna da se ljudstvo i teritorij ne mogu zaštititi postojećim mjerama i partizanskim jedinicama. Postojala je neprestana opasnost da se Talijani pokrenu prema oslobođenom teritoriju, iznenade narod, opljačkaju imovinu i odvedu ljude u internaciju. Tu je situaciju još više otežavala velika količina snijega što je napadao zimi 1941/1942.

Jedna od prvih odluka Općinskog NOO Ledenice 5. veljače 1942. bila je:

»Da se napuste srednjoplaniska ledenička sela: Bater, Smolčići, Stilići, Crno, Jurčići, Krmpotići i Šaini i da se narod premjesti u zbjegove. Da se mobilizira sve raspoloživo ljudstvo s alatom za izradu baraka na području, Pusovica, Zapodka, Bunetina Draga, Franićeva Šterna, Jara, Banjska Vrata i Beronjica.«

Za svako selo određena je uža lokacija na spomenutom području, kako bi sela ostala grupirana kao i prije. Izrada baraka počela je odmah. Čavli za izradu baraka činili su pravu rijetkost, pa je NOO odmah poduzeo mjere da se čavli nabave putem veza iz okupiranog teritorija.

Odluka o iseljenju u zbjegove gornjoplaninskih ledeničkih sela, pet sela Gornjih Zagona i krmpotskih sela donesena je u svibnju 1942. nakon talijanske ofanzive.

Snijeg, hladnoća, nestašica materijala otegli su izradu baraka, posebno za smještaj stanovnika sela Crno. Zbog toga je odlučeno da se narod iz selo Crno privremeno smjesti u Ormar i Zabukovac sa stanovnicima tih sela. Ljudi koji su radili barake za Crno upućeni su na čišćenje snijega prema Omaru, kako bi se mogle dovesti stvari i stoka. Saznanje da neprijatelj može bez većih teškoća doći na svaki dio slobodnog teritorija, ubrzao je pripreme za evakuaciju stanovništva.

Odvoz predmeta, sijena za stoku, hrane (krumpira) počeo je prvih dana ožujka 1942, posebno u području Beronjice gdje je, iznad Breza, bila napravljena veća zajednička baraka za hranu, koju je čuvala straža.

Sastanci, pripreme odbornika s narodom za evakuaciju bili su mučni i teški. Na mnoga pitanja nije bilo pravog odgovora, a ni pomoći... Ostavi ili ponesi što možeš ili sakrij i bježi da sačuvaš i spasiš glavu.

Evo nekoliko podataka iz sjećanja tadašnjeg odbornika za selo Smolčiče, Antona Smolčića Coka i odbornice AFŽ-a, aktivistkinje za širi teren, Ane Smolčić-Balen:

»Sastanak s narodom imali smo 11. III 1942, navečer u našoj kući, a potom istu večer kod Ivana Stilina Mandina za selo Stiline. Marija Smolčić Fabina pita: 'Imam sedmero male djece, gole i bose, dvoje još ne idu, kamo ću u snijeg s njima'. Netko pita: 'Meni se otelila krava i ojanjilo noćas pet ovaca, kako s njima u snijeg?' Blaž Smolčić Cok, star 94 godine, skoro potpuno slijep: 'Ja u šumu ne idem iz moje kuće i ognjišta, ne idem nikamo, ako mi Talijan dođe na vrata isjeći ću mu glavu sjekirom'. Netko kaže: 'Jakov Stilin Pager bolestan je i umire, što ćemo s njim?' Bio je ostao i drugu noć kad su došli po njega, nađen je mrtav. Dalje: 'Petra Svetića žena od jutros ne može roditi, treba joj doktor, što ćemo s njom?'«⁶

Takvih pitanja i teškoća bilo je u svakoj porodici i selu, kada je trebalo

napustiti stoljetno ognjište i ići u zagrljaj obronaka zaleđene Kapele. Spomenuta sela iseljena su u zbjeg 12. i 13. ožujka u noći, osim sela Crno.

Aktivisti NOP-a pomogli su narodu, posebno tamo gdje je bilo nemoćnih staraca i djece. Borci čete osiguravali su evakuaciju na putovima koji dovode do sela iz Ledenica, da ne bi bilo iznenađenja i da ne bi netko okrenuo »dolje« (Talijanima). Kad je svanulo u zbjegu 13. ožujka 1942. odbornici su kontrolirali da li su svi stigli. Ustanovljeno je da nema tri obitelji iz sela Smolčići i Stilini. Otišli su »dolje« Marijan Stilin Pager, Mata Smolčić Štoka i Jure Smolčić Kiselina. Otišli su za Ledenice putem preko sela Polićeva, gdje nije bilo osiguranja, iako su prethodnog dana opremu i stvari prebacili u zbjeg. Marijan Stilin Pager obavijestio je Talijane o iseljenju, a i o tome kako je tada bilo ustanovljeno da se ne iseli selo Crno.

Zbog već rečenih okolnosti iseljenjem iz sela Crno zakasnilo se jedan dan. Dana 13. veljače 1942. uspjele su se iseliti samo tri obitelji (Lovre Frkovića Jurinica, Josa Mataija Pavleta i Kata Butorac), većina je prethodni dan iselila u Krmpote predmete i hranu. Ostali su se trebali iseliti 13/14. ožujka 1942. u noći. Međutim, Talijani su istu noć opkolili selo, prvo su uhapsili odbornika Stjepana Butorca i njegovu kćer Ljubicu, također aktivistkinju NOP-a i odveli ih u zatvor u Novi, a poslije u internaciju. Zatim su pokupili 23 obitelji sa stokom i osobnim stvarima i otjerali ih u Ledenice. Dopremljene stanovnike su u Ledenicama pustili na slobodu, među njima i dva odbornika (Rafu Frkovića Dedića i Franju Pađena Medana), čak su im vratili i stoku. Vjerojatno je to bila neka vrsta propagande.

Stvaranje zbjegova na zapadnom dijelu slobodnog teritorija Vinodola počelo je u ožujku 1942. godine. Tu su se u začetku našle žene i djeca Bribira, poslije se širi naseljeni teritorij, gdje su dolazile ugrožene obitelji iz šireg područja Vinodola. Zasad ćemo se ograničiti na početak naseljavanja i organizaciju života u zbjegu.

Koncem veljače 1942. u vinodolskoj četi bataljona »Matija Gubec« bilo je samo iz Bribira više od 150 boraca.⁷ Naime, narod Bribira masovno je stupio u NOB. Tada i talijanski okupatori počinju masovne represalije nad stanovništvom Bribira. Hapse supruge, djecu, očeve, majke i uglavnom rodbinu boraca-partizana. Dolazi do raseljavanja pojedinih sela i narod se sklanja u druga sela Bribira i Grižana, ali se velika većina upućuje prema četi u »šumu«. Od 10. do 12. ožujka 1942. u četu na Kozarskom stiglo je oko 50 žena i djece (neka djeca tek rođena) i nekoliko starijih ljudi. Svaki dan se očekivao dolazak novih grupa, žena, djece i staraca. Rukovodstvo čete pokušavalo je vratiti one kojima nije prijetila »veća« opasnost, no mali se broj vratio natrag u bribirska sela. Takvo stanje pomiješanih boraca, djece, žena i staraca u skučenom prostoru nije se moglo dugo trpjeti.

Donesena je odluka o odvajanju naroda i organizaciji i izgradnji tzv. »civilnog logora« ili »vojnopozadinskog logora« jer su oba naziva upotrebljavana. Određena su trojica boraca iz čete za rukovodstvo logora, zapravo ekonomije (Ivan Strizić Grašćo, Rafael Strizić Gavan i Makso Dražić, s još 10 boraca čete za izgradnju baraka). Određeno je i mjesto dublje na teritoriju ispod Viševice, a na užoj lokaciji »Za Brdo«. Na tom mjestu bilo je dosta vode, zemlje za obradu i livada za košnju i ispašu stoke. Ni iz čega tu je ubrzo upornim radom i zalaganjem sviju počeo novi organiziran život. Odmah se prišlo organizaciji ratarske i stočarske proizvodnje. Početak je bio skroman. Nabavljene su 4 krave iz Bribira, nešto iz slobodnih teritorija Ledenica i Gorskog kotara, tako da je u početku sakupljeno oko 20 krava, 4 konja, nešto mula, magaraca, 4 pluga i ostalog alata. Sjemenskog krumpira ostalo je u trapovima popaljenih šumskih kućica. Već te prve godine zasađeno je više od tri vagona krumpira i još ostalih kultura. Sektorom poljoprivrede rukovodio je Josip Kuzmić, a stočarstvom Anica Jurčić.

Ekonomija se svaki dan širila primajući nove pridošlice i usvajajući nove zadatke. Tu su radile bačvarsko-stolarska, kovačko-bravarska, krojačka, obućarska i druge radionice, a postojao je vlastiti mlin i osvjetljenje. Bila je tu ambulanta, dječji vrtić, groblje i dr.⁸ To je bila baza za široku djelatnost pokreta NOP-a, odakle su održavane široke veze s oslobođenim i neoslobođenim područjem. Odatle se išlo u nabavku hrane za narod i vojne jedinice u Gorski kotar, Drežnicu, Kordun i Liku. Nikli su i prvi birani NOO za to i šire područje.

Do svibanjske talijanske ofanzive (na tom području od 18. do 25. svibnja 1942) stanovnici krmptotskih sela, gornjozagonskih i gornjoplaninskih ledeničkih sela (Mataija Draga, Mataija, Pemperi, Lovasi, Bulići i Breze), nisu iseljeni u zbjegove. Narod, prenosna imovina i stoka, ispred Talijana sklonjeni su dublje u šumu neposredno pred ofanzivu. Kako su Talijani u toku ofanzive popalili djelomično spomnuta sela (Breze, sva krmptotska sela i sva ona sela koja su prije iseljena), to su NOO donijeli odluke o iseljenu i tih stanovnika u zbjegove.

Od početka stvaranja slobodnog teritorija Vinodola, vlast okupatora i kvislinga potpuno je izgubila utjecaj na tom dijelu područja. Navodimo samo jedan primjer, koji to dovoljno ilustrira. Koncem 1941. talijanski garnizon u Ledenicama ostao je bez ogrjevnog drva. Nisu se usudili doći po drva na slobodni teritorij. Posjekli su sva stabla i voćke u garnizonu Ledenice i oko njega. Kada nisu imali više što sjeći, uputili su žandare na slobodni teritorij Batera da prisile mještane da im dopreme drva za ogrjev. Kako drva nisu

dopremljena, patrola od 10 žandara, 6. veljače 1942, dolazi provjeriti u Bater zbog čega drva nisu dopremljena. Istog dana u Bateru je Ledenička četa potukla i zarobila patrolu. Poslije tog slučaja, Talijani ni ustaška vlast nisu ni pokušali s manjim snagama dolaziti na slobodni teritorij. Na slobodni teritorij okupator i domaći izdajnici dolazili su samo s velikim i dobro opremljenim ofanzivama (1942. u svibnju i rujnu). U svibnju su uspjeli zapaliti skoro sva sela slobodnog teritorija, a u rujnu ostatak sela i većinu baraka u postojećim zbjegovima. Međutim, narod je uvijek pravodobno sklanjao, a Talijani su udarali u prazno.

Novostvorena narodna vlast na oslobođenom teritoriju, rezultat uspjeha NOB-a i revolucije, od početka ima čvrste i duboke korijene u narodu. U početku stvoreni NOO — narodna vlast — ostali su u svojoj funkciji do kraja rata. Posebni i najveći problem slobodnog partizanskog teritorija bio je opskrba stanovnika živežnim namirnicama. Ionoako slaba garantirana opskrba ukinuta je za porodice ustanika već u rujnu 1941, kao mjera represalije. Glad i nestašica tog siromašnog, uvijek ovisnog o hrani područja, pratilac je od početka ustanka i stvaranja slobodnog teritorija. Velika inicijativa NOO ispoljena je u proljeće 1942. na trajnijem rješavanju proizvodnje hrane. Do maksimuma je organizirano i iskorišteno stanovništvo slobodnog teritorija u sjetvi krumpira, ječma i kupusa, koji na ovom području dobro uspijevaju.

Nastao je problem obradive površine »svoje« zemlje. Dio zemljišta je napušten zbog blizine talijanskih garnizona (u Ledenicama sva srednja planina). Na slobodnom teritoriju je bilo zemlje od stanovnika Povila, Klenovice, Novog i mjesta Ledenica, koji su živjeli u »žici« pa je nisu mogli obrađivati. Svim stanovnicima koji nisu imali zemlje, odbori su privremeno dodjelili na obradu spomenutu zemlju. Tako je kod Breza podijeljena zemlja Novljanske plovanije tzv. »Gospotski deli« i data na obradu stanovnicima Batera. Krumpir za sjeme, pšenicu i drugo odbori su organizirano nabavili u Gorskotom kotaru, Drežnici i Brinjskom gornjem kraju, sjeme besplatno podijelili narodu i odredili što tko mora zasijati. Višak radne snage i stoke za oranje, organizirano je korišten da se pomogne onim obiteljima, koje nisu mogle same obraditi zemlju.

Na kompleksu zemljišta u Mošunama organizirana je poljoprivredno-stočarska ekonomija, uz nabavku krava za mlijeko. Osim ekonomije osposobljena je pilana koja je bila zapaljena 1941. godine. Ona je rezala građu za izradu baraka. Uz nju je bio montiran i mlin, a u barake uvedeno osvjetljenje. Na ekonomiji i pilani radile su radne brigade, posebno omladinske.

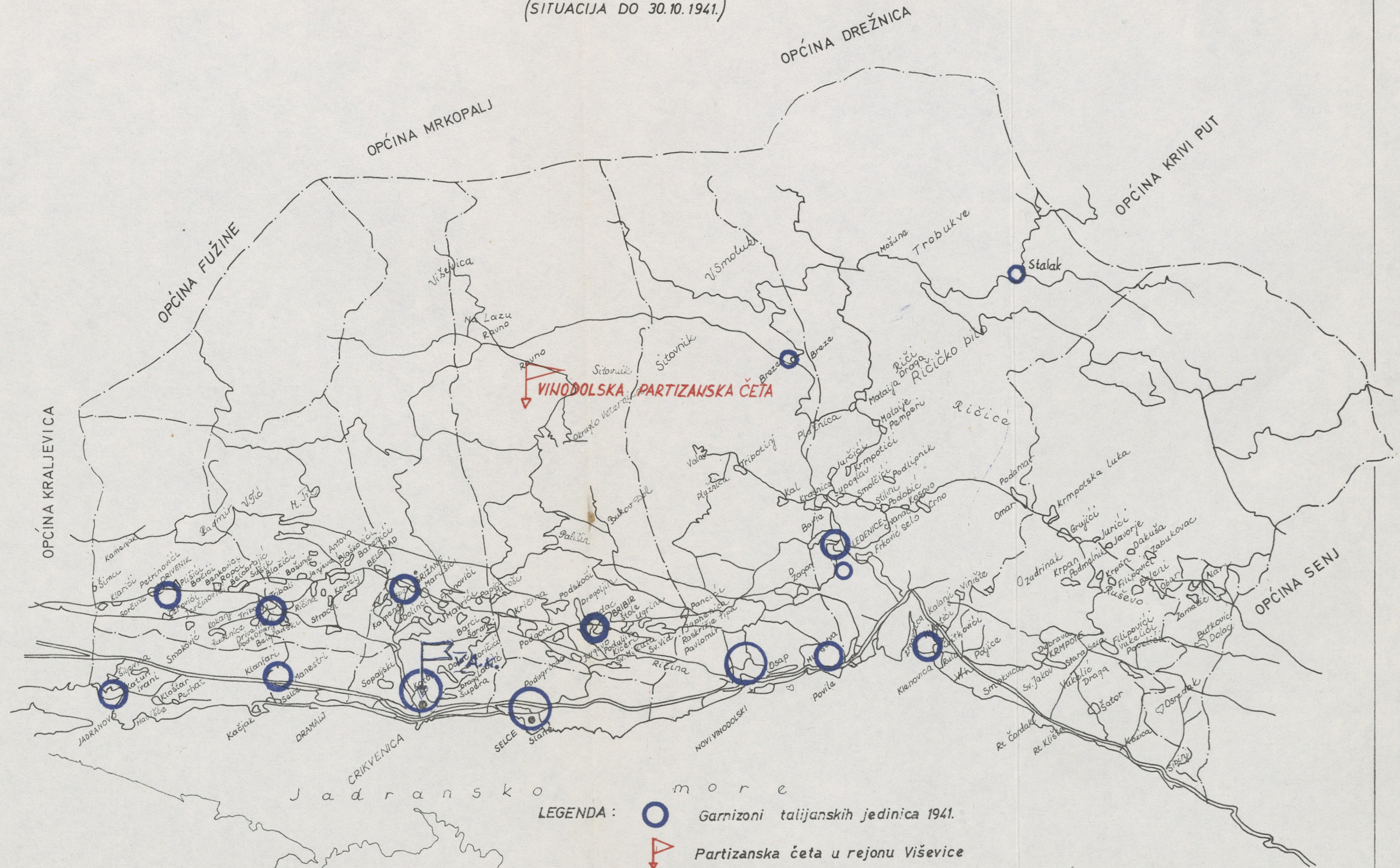
Sve je stanovništvo bilo uključeno u proizvodnju i rad. Radilo se pod najtežim uvjetima, ali uz pjesmu, često i ovu: »Ko ne radi taj ne jede, ti zakonji sada vrijede«. Posebna uloga odbora bila je u nabavi i podjeli hrane djeci, ženama i starcima koji bi često ostali bez jčega. I pored nestašice, »rezerva« za ishranu jedinica bila je upravo tu kod naroda. U rano proljeće 1942. mlijeko, mliječni proizvodi (maslo i sir), kao i ostalo redovno se svaki dan sakupljalo i organizirano je nošeno u Drežnicu, prvenstveno za bolnicu, a i za druge potrebe PG NOP odreda i poslije V operativne zone.

Važnu ulogu slobodnog teritorija, kao baze za prebacivanje i opskrbu materijala i opreme bila je za šire potrebe NOB-a. To su bili centri putem kojih se prikupljao i transportirao materijal iz neoslobođenih teritorija. Putem tih centara prikupljali su se i mobilizirali novi borci i upućivali u

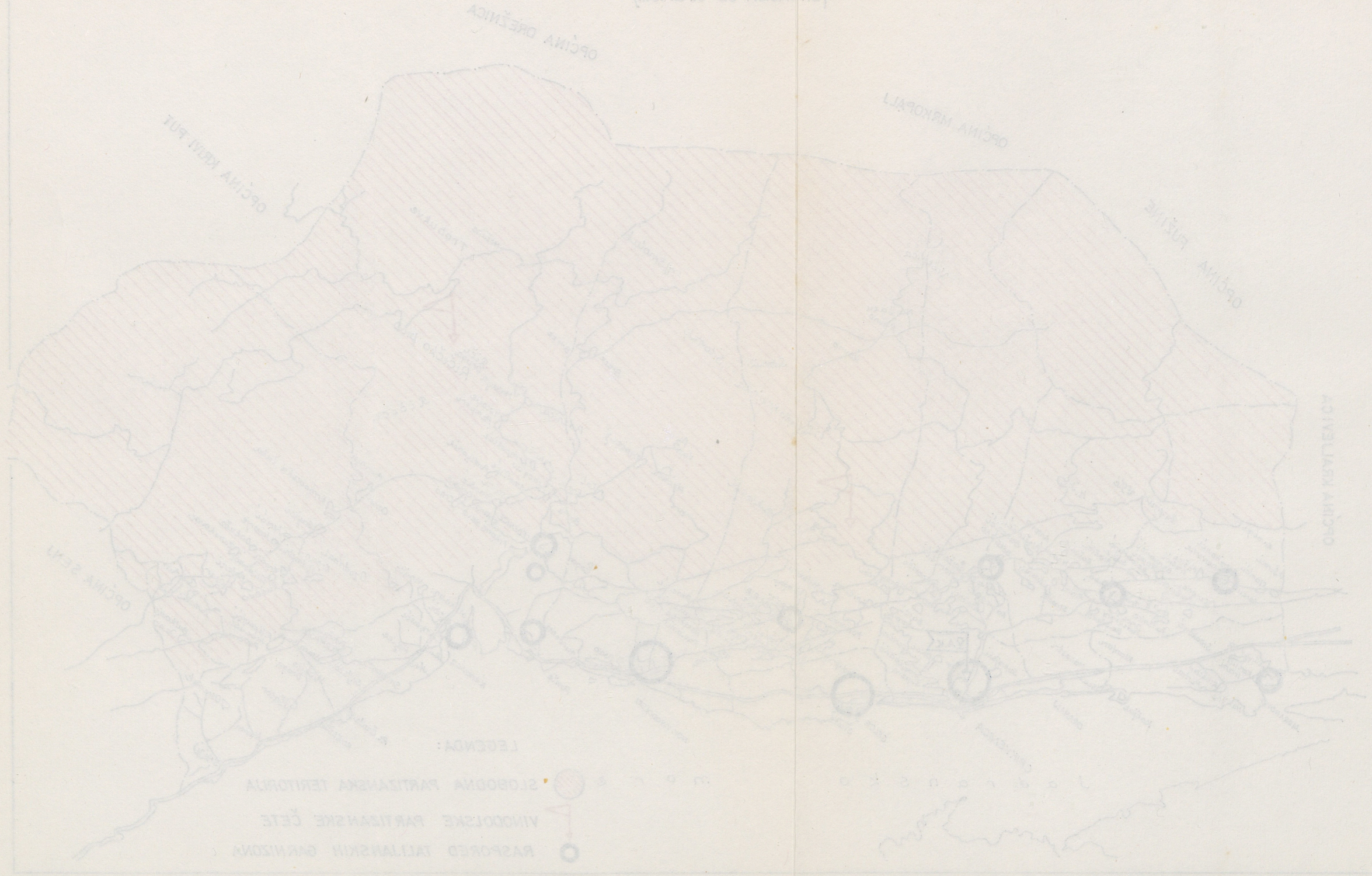
ŠEMA 1

Raspored talijanskih jedinica u Vinodolu

(SITUACIJA DO 30.10.1941.)



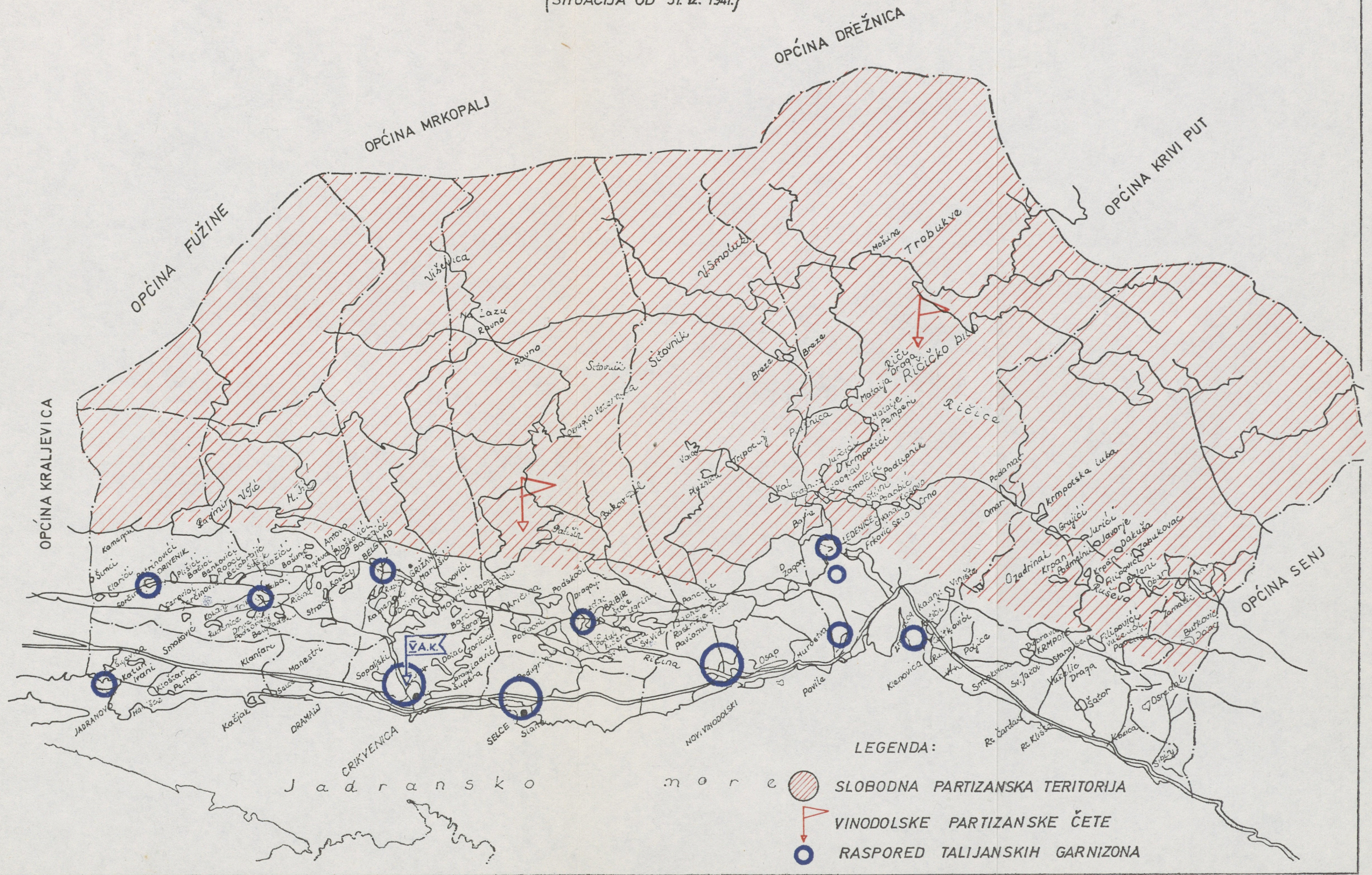
ŠEMA 2 Slobodna partizanska teritorija 1941 (SILNOSTA OD 31. 12. 1941)



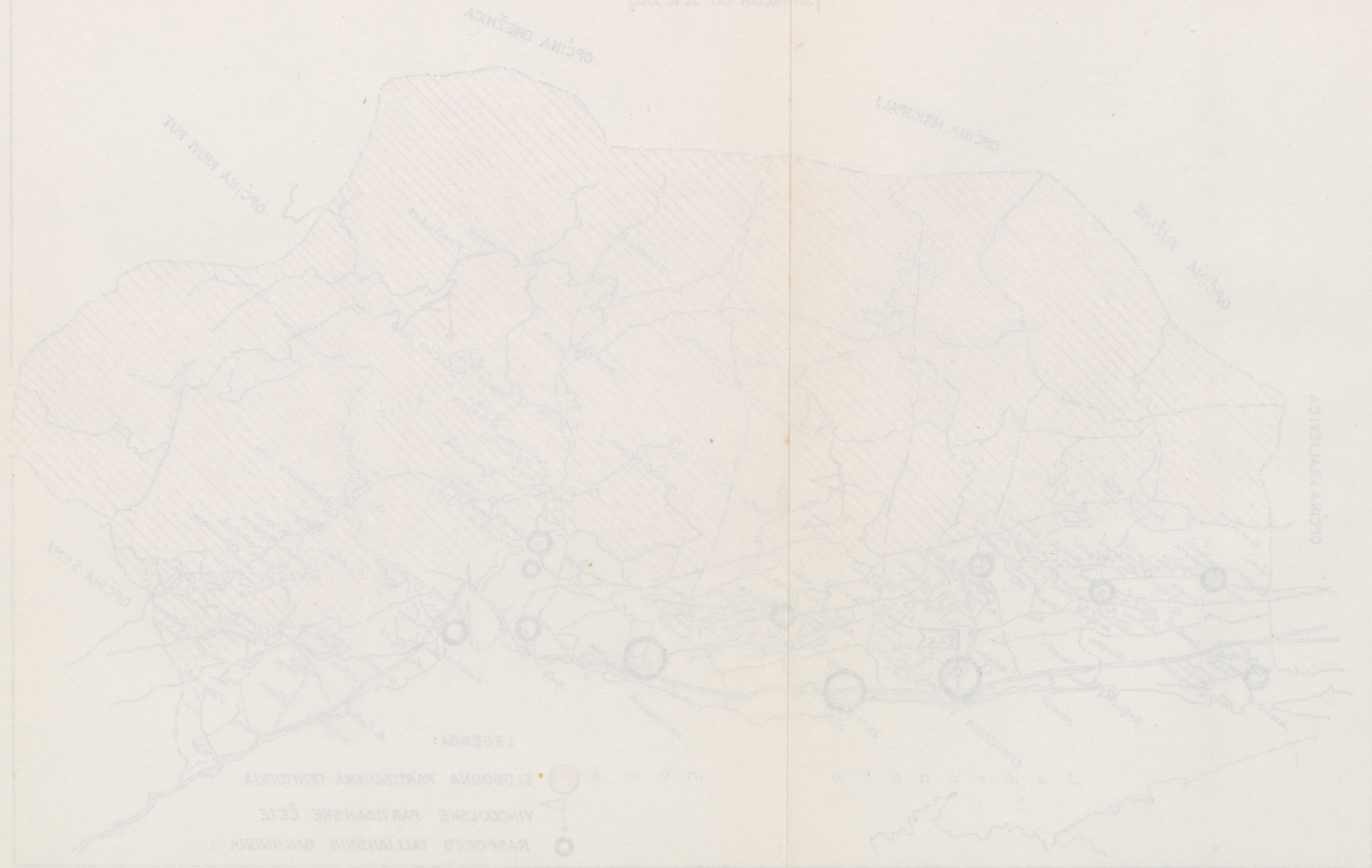
ŠEMA 2

Slobodna partizanska teritorija 1941.

(SITUACIJA OD 31. 12. 1941.)



ŠEMA 2 Slobodna partizanska teritorija 1941 (SHVACLA OD 31.12.1941)



operativne jedinice. Takvi su centri od početka postojali: u Maševu (Bribirska šuma), Mataija Dragi, Bulićima, Mošunama i Zabukovcu. Organizirane grupe i pojedinci iz oslobođenog teritorija išli bi na punktove do tzv. »ničijeg« teritorija. Naime, Talijani su najuži dio teritorija ili naselja imali u žici i pod najstrožom kontrolom, druga šira naselja i sela kontrolirali su samo danju, ali se tada i narod miješao s onima u »žici«. Izvan »žice« na određenim mjestima ili kod organiziranih aktivista NOP-a sakupljao se materijal, koji je noću donešen na slobodni teritorij, što su obavljali borci ili aktivisti. Putem slobodnog teritorija materijal je organizirano prenošen i transportiran do operativnih jedinica i štabova, odnosno iz Vinodola prema Drežnici. Dovoljno je samo napomenuti da je preko tog područja transportiran materijal, prelazili su novomobilizirani borci iz cijelog područja Hrvatskog primorja i otoka i upućivani u V operativnu zonu i GŠH.

U zbjegovima građene su posebne barake (u Maševu, Beronjici, Franićevoj Šterni, Mošunama i dr.), za okupljanje naroda i političko djelovanje. Politički rad i kontakti s narodom bili su osnova za informiranje i podizanje borbenog morala. Organi NOO, aktivisti i predstavnici društveno-političkih struktura neprekidno su bili angažirani u političkom djelovanju s narodom. Narod je i bez sredstava informacija, uvijek na vrijeme bio informiran o svim čestim i burnim događajima koje je nametao rat. Osim toga, održavani su tečajevi partijski, omladinski, AFŽ i dr, za osposobljavanje aktivista NOP-a za postojeće i nove dužnosti i funkcije. Već je spomenuto teško nasljeđe u pogledu nepismenosti stanovništva. Od prvih dana stvaranja slobodnog teritorija organizirani su tečajevi opismenjavanja za starije osobe, posebno žene. U toku 1942. organizirana je školska nastava za djecu slobodnog teritorija (u Mataija Dragi škola je prestala raditi 18. listopada 1941, a u Krmpotama i u G. Zagonima početkom 1942). U spomenutim barakama često je organiziran i kulturno-zabavni život, s prigodnim kulturno-političkim i zabavnim sadržajem.

Zahvaljujući dobro organiziranoj obavještajnoj službi na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju, vlastitim stražama i izvidnicama, narod na slobodnom teritoriju bio je siguran. Ulagani su ogromni naponi, omladine, žena i starijih ljudi na vlastitom osiguranju. Ostali su slobodno radili ili se odmarali. Na znak opasnosti sve je bilo spremno da se skloni na unaprijed dogovoreno mjesto. Zbjeg se, u slučaju opasnosti, u manjim grupama sklanjao na nove prostore. Sklanjanje naroda pred opasnošću bila je jedina realna osnova obrane, odnosno zaštite stanovništva. Osim seoskih straža, ponekih naoružanih aktivista i odbornika, drugih jedinica za obranu slobodnog teritorija nije bilo. Borbene jedinice izvršavale su svoje zadatke neovisno o teritoriju.

Talijanske jedinice poduzimale su više većih ofanziva (1942. u svibnju i rujnu) da unište organizaciju slobodnog teritorija i odvoje narod od operativnih partizanskih jedinica, no to im nije uspjelo. Palili su, pljačkali i uništavali imovinu u selima i zbjegovima, a narod je s još većim elanom podizao nove barake. Prolazile su ofanzive, patnje i stradanja, ali je narod slobodnog teritorija Vinodola ostao nepokolebljiv, ustrajan i dosljedan u NOB-u.

Vinodolski slobodni teritorij je ostao slobodan sve do kraja rata.

BILJESKE

¹ Podatke o popisu stočnog fonda 1938. godine, iz Zavoda za statistiku SRH u Zagrebu, sudio je Mladen Plovanić i odstupio autoru za ovu temu.

² Isto.

³ *Svetozar Tintor*, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, str. 35.

⁴ Isto, str. 37.

⁵ *Josip Broz Tito*, Stvaranje i razvoj Jugoslavenske armije, str. 102 i 103.

⁶ Izjave Ane Smolčić-Balen i Antona Smolčića Coka čuvaju se u mom arhivu.

⁷ *Andrija Tus*, Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu, str. 228.

⁸ Podatke za ovaj rad dao autoru prvoborac iz Bribira Josip Brozičević, izjava u mom arhivu.